

4;0-6;0 YAŞ ARALIĞINDAKİ ÇOCUKLAR TARAFINDAN ÜRETİLEN RİCA SÖZCELERİ ÜZERİNE BİR GÖZLEM

A CASE STUDY ON ANALYSING REQUESTS UTTERED BY CHILDREN BETWEEN 4;0-6;0 YEARS OF AGE

Arş. Gör. N. Tayyibe EKEN

Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

Özet

Çocukların iletişim amaçlı ilk üretimleri, çoğunlukla gereksinimlerini aktardıkları istek ve rica sözceleleridir. Ricaların iletişimsel rollerden etkilenecek farklı biçimlerde üretilebildiği görülmektedir. Konuşucu, dinleyicinin gereksinimlerini, sosyal statüsünü ve bağlamı göz önünde bulundurarak rica sözcelelerini üretmektedir. Bu araştırmada; çocukların farklı etkileşimlerdeki rollerinin, *rica* sözcelelerine yansımaları konu edilmiştir. Çalışmanın amacı 4;0-6;0 yaş aralığındaki çocukların farklı bağlamlarda, ne tür *rica* sözceleleri ürettiklerine ilişkin saptamalar yapılmasıdır.

Katılımcı gözlem ve içerik çözümlemesi yöntemlerinin kullanıldığı çalışmanın örneklem grubu küme örnekleme tekniğiyle oluşturulmuştur. Çalışmanın örneklem grubunu oluşturan her bir yaş aralığından 20'şer olmak üzere toplam 60 çocuk seçilmiştir. Örneklem grubundaki çocukların öğretmenleriyle, arkadaşlarıyla, aileleriyle ve diğer bireylerle iletişimlerini video kamera ve ses kayıt cihazı aracılığıyla kaydedilmiştir. Yapılandırılmamış alan çalışması niteliğinde toplanan doğal konuşma verisinin çözümlemesinde kategori ve frekans analizleri kullanılmıştır. Çalışmanın kuramsal temelini oluşturan Dore (1978) *ricaları; bilgi, eylem ve izin/onay isteme* biçiminde üç alt kategoriye ayırmıştır.

Çalışmanın temel bulgularına göre *ricaların* kullanım hiyerarşisi; *eylem isteme>izin/onay isteme>bilgi isteme* biçimindedir. Ricaların genellikle emir, bildirim ve soru biçimlerinde aktarıldığı; *eylem isteme* amacının emir biçiminde, *bilgi isteme* amacının ne/kim soruları biçiminde, *izin/onay isteme* amacının ise evet/hayır soruları kullanılarak üretildiği; dinleyici-konuşucu rollerinin ve yaşın *rica* üretimi açısından değişken değeri taşıdığı gözlenmiştir. Söz konusu yaş aralıklarında gereksinimlerin ve dilsel yeterlilik düzeyinin farklılaşmasına bağlı olarak çocukların farklı gereksinimlerini farklı *rica* biçimleri kullanarak aktardıkları gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rica Sözceleleri, İletişim Amaçları, Dil Edinimi, İşlem Öncesi Dönem

Abstract

The first communicative acts with purpose used by children are *requests* mostly including their various needs or requirements. Requests can be produced in different ways influenced by the communicative roles of participants. The speaker takes into consideration the needs of the audience, the social status of the audience and the context while producing utterances. The aim of this study is to identify requests uttered by

Turkish speaking children ranging from 4;0 to 6;0 years of age to confirm the existence of age-specific characteristics.

The study was mainly based on participant observation, cluster sampling, content analysis and frequency analysis techniques. There were a total 60 subjects in this study consisting of children aged from 4;0 to 6;0 and 20 samples per age. A video camera and a voice recorder recorded the children in the sample group while they were communicating with their teachers, friends, families and the other individuals. Conversational data was transcribed and all natural conversations were analysed/categorised according to Dore's classification (1978). According to Dore (1978) requests have three sub-categories: *requests for information*, *requests for action* and *requests for acknowledgement or permission*.

According to main findings of the study; the usage hierarchy of the requests are as such *request for action* > *request for permission/approval* > *request for information*. Children use requestive utterances by directions, declarations and questions. To conclude, in this study in three different age groups respectively, children utter requests by different ways, because their requirements and language competence are different from each other.

Key Words: Requests, Communicative Intents, Language Acquisition, Preschool Language

GİRİŞ

İletişim sırasında bireyler birbirleriyle etkileşimlerine, sosyal yaşam içinde üstlendikleri iletişimsel rollere ve içinde bulundukları konumlara göre farklı biçimlerde sözceler üretmekte; farklı amaçlarla istek, rica, emir ve soru tümcelerini kullanabilmektedir. Bilindiği gibi dil; gereksinim veya istek, belirtmek, bilgi edinmek, bilgiyi paylaşmak, ilişki kurmak, ilişkiyi kontrol etmek, duyguları aktarmak vb. iletişimsel amaçlara aracılık etmektedir (Topbaş, Maviş ve Erbaş, 2002). Genel olarak dilin işlevsel kullanımı toplumdilbilim, edimbilim gibi dilbilim alanlarının konuları arasında yer almaktadır. Temel işlevi iletişim olan dilin farklı bakış açıları ile farklı araştırmacılar tarafından pek çok işlevi saptanmıştır¹.

Genel olarak dilin tüm işlevlerinin kimi zaman ayrı ayrı belirginleştiği, kimi zaman da aynı anda birden çok işlevin bir arada işlediği gözlemlenebilmektedir. Karşılıklı iletişim sırasında bireylerin sosyal konumlarına bağlı olarak aynı amaçla ürettikleri farklı sözce biçimleri genellikle dilin toplumsal işlevini yansıtmakta ve söylem kuramının çalışma alanına girmektedir. Toplumsal işlev, gönderici ile alıcı arasında, toplumun onlara yüklemiş olduğu görev ve sorumlulukları yansıtmaya açısından önem taşımaktadır. Aynı edimi dile getirmek için değişik dilsel birimler kullanılabilir. Bu edimler, kime, nerede, ne zaman, hangi dilsel birim kullanılarak iletişimde bulunacağımız konusunda belirleyici görev yüklenmektedir (Kılıç, 2002: 46).

Kılıç (2002)'a göre; iletişim kavramı için iki yorumlamadan söz edilebilmektedir; dil dizgesinin yorumlanması ve göndericinin niyeti. Bu da bizi Grice'ın *İşbirliği İlkesine* götürmektedir. "Başarılı" bir iletişim (happy communication) için alıcı ve vericinin işbirliği içinde olması, bunun yanı sıra tutarlı sözcelerin üretilmesi gerekmektedir. Ancak iletişim yalnızca önermelerin *anlamsal tutarlılık* (semantic coherence) ilişkileriyle değil, *kullanımsal tutarlılık* (pragmatic coherence) ilişkileriyle de ilgilidir. Dolayısıyla sözceleri yalnızca metin düzleminde ve semantik açıdan değil, pragmatik açıdan da incelemek gerekmektedir.

¹ Halliday (1973), Lyons (1983), Malinowski, Bühler, Jakobson gibi farklı alanlardan bilim insanları dilin işlevlerini farklı bakış açıları ile sınıflandırmışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız Kılıç (2002), Rifat (2000a) ve Rifat (2000b).

Çocuklarda edimbilimsel (pragmatic) bileşenin dilsel gelişimi etkilediği, dilsel gelişimin ilk evrelerinden itibaren iletişim amaçlarının sözel ifadelere yansıtıldığı bilinmektedir. Lakoff (1973) dilsel ifadelere yansıyan iki genel edimbilimsel yeti belirlemiştir. İlki, Grice (1975)'ın konuşma maksimlerine² uyan “açık ol” ilkesidir. İkinci ilke, “kibar ol” ise “yaptırım uygulama”, “öneriler/seçenekler sun” ve “dost canlısı ol” gibi kuralların birleşiminden oluşmaktadır (Axia ve Baroni, 1985: 918). Bu ilkeler, katılımcıların temel amacının yalnızca bilgi aktarmak veya bilgiyi paylaşmak olmadığını, aynı zamanda iyi bir etkileşimin başarılı bir biçimde sürdürülmesi olduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi, konuşucu iletisini dinleyiciye aktarırken, hem kendi hem de dinleyicinin gereksinimlerini, sosyal statülerini ve durum bağlamını göz önünde bulundurmaktadır. “Birey, amacına ulaşmak için iletilerini nasıl, hangi biçimde, nerede, kime aktarabileceğine ilişkin soruların yanıtlarını bilişsel düzlemde vermektedir” (Topbaş ve ark., 2002). Jakobson’a göre dinleyici/alıcı, iletişim sırasında üretilen sözçeleri sentezlerken üç soruyu göz önünde bulundurmaktadır³:

- kim konuşuyor?
- ne söylüyor?
- nasıl söylüyor?

Aynı şekilde konuşucu/gönderici de dinleyicinin konumunu, toplumsal rolünü ve durum bağlamını göz önüne alarak neyi nasıl ileteceğini belirlemektedir. Çalışmada, işlem öncesi dönem içerisinde değerlendirilen 4;0-6;0 yaş aralığındaki çocukların farklı sosyal etkileşimlerde üstlendikleri rollerin, ürettikleri rica sözçelerine yansımaları konu edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, işlem öncesi dönemde çocukların çeşitli isteklerini belirtmek için ürettikleri *rica* sözçelerini hangi bağlamlarda, kime, ne tür isteklere yönelik ve hangi dilsel biçimlerde ürettiklerine ilişkin saptamalar yapmaktır.

Edinim sürecindeki çocukların dili hangi iletişimsel niyetlerle kullandıklarını saptamaya ilişkin araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre en sık kullanılan sözçelerin rica amacı yansıtmaya yönelik sözceler olduğu saptanmıştır. Dilin iletişimsel kullanım amaçlarını araştıran pek çok çalışmada özellikle dil edinim sürecindeki çocukların rica amacıyla gerçekleştirdikleri üretimlerin diğerlerinden daha çok olduğu vurgulanmaktadır. Dore (1978) okul öncesi dönem içerisindeki çocukların kullanımına ilişkin olarak saptadığı 7 değişik iletişimsel amaç içerisinde en sık kullanılan üç sözce türü arasında öncelikli olarak *rica* amacının yer aldığını belirtmektedir. Dore (1978) *rica* amacını, bu beklentiyle üretilen sözçeler, eylemler ya da onaylatmalar olarak tanımlamakta ve iletişim amaçlı sözçelerde, özellikle küçük yaş gruplarında en sık rastlanan ulam olduğunu vurgulamaktadır. Eken (2008) de bu doğrultuda 4;0, 5;0 ve 6;0 yaş aralığındaki çocuklar tarafından üretilen sözçeleri ele alması; *rica* amacının, 4;0 ve 5;0 yaşlarındaki çocukların ürettiği sözçeler arasında en çok kullanılan iletişimsel amaç olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Eken ve Gökmen (2009) de iletişimsel amaçlara ilişkin olarak söz konusu bulguya koşut bulgular elde etmişlerdir. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada işlem öncesi dönem içerisinde en sık kullanılan iletişimsel amaç olduğu saptanan *rica* sözçeleri ele

² Grice (1975)'a göre konuşmanın/iletişimin (conversation) genel olarak alıcı/dinleyici ve verici/konuşucu arasındaki işbirliğine dayandığını gösteren dört temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, konuşmanın gerektiği kadar bilgilendirici olmasını, gerektiğinden fazla bilgi verilmemesini önceleyen *nicelik ilkesi* (*maxims of quantity*); ikincisi, konuşmanın doğru, gerçeğe uygun ve yeteri kadar tanıtlayıcı olması gerektiğini belirten *nitelik ilkesi* (*maxims of quality*); üçüncüsü, konuşmanın tutarlı ve bağıntılı olması gerektiğini vurgulayan *bağıntılı/ilişki ilkesi* (*maxims of relation*), dördüncüsü ise konuşmanın açık, belirsizliklerden uzak, sıralı/düzenli, kısa ve öz olması gerektiğini belirten *tarz ilkesi* (*maxims of manner*) olarak adlandırılmaktadır.

³ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız Kıran (2001).

alınmış, Dore (1978) tarafından belirlenen diğer iletişimsel amaçlar çalışmanın sınırlılıkları dışında bırakılmıştır.

Ricalar; konuşucunun gerçekleştirilmesini istediği birtakım sözel ya da sözel olmayan eylemleri dinleyiciye aktarma kaygısı taşıyan emir, soru, bildirim, istek sözceleri veya eksiltili yapılar biçiminde üretilen iletişimsel amaçlar olarak tanımlanabilir. Bu tür sözceler aynı zamanda *sözeylem*⁴ kuramında yer alan edimlerden bazılarıyla koşutluk sergilemektedir. Searle, bir dilde olası sözeylemleri; göndericinin gelecek zaman dilimi içerisinde bir eylem gerçekleştirmesini sağlayan edimler olan *işlevsel edimler*, bir eyleme eşlik eden, gönderici ve alıcıyı sorumlu kılan edimler olan *uygulayımalsal edimler*, iletişim ortamında ya da karşılıklı konuşmalarda alıcının bir eylemde bulunmasını sağlamak için söylenen sözler olarak *buyruksal edimler*, alıcıya bir görüş bildirmek amacıyla söylenen sözler olarak *anlatımsal edimler*, betimleme amacı taşıyan *betimsel edimler* biçiminde sınıflamaktadır. Rica etme amacıyla üretilen sözcelerin bu bağlamda özellikle işlevsel, uygulayımalsal ve buyruksal edimlerle koşutluk sergilediği düşünülebilir. Searle, edimsöz türlerinden biri olarak kabul ettiği rica sözcelerini “D’nin (dinleyicinin) gelecekte gerçekleştireceği E gibi bir edim” biçiminde tanımlamakta ve içtenlik koşuluna göre konuşanın dinleyiciden bu edimi gerçekleştirmesini istemesi olarak betimlemektedir. Ancak Searle’ün rica etmek edimine ilişkin yorumu, uygunluk koşullarınca belirtilen kurallara göre yeterince açık görünmemektedir. Rica etmek ve önermek edimi arasındaki sınırlar çok iyi belirlenmemiştir. Ayrıca Searle’ün tanımına göre rica edimi yalnızca alıcı kaynaklı bir edim olarak belirtilmektedir; alıcı ve vericinin konumu, toplumsal koşullar ve bağlam göz ardı edilmektedir. Bunların yanı sıra rica edimi ile soru edimi açık sınırlarla ayrılmaktadır. Ancak doğrudan ve dolaylı rica sözceleri aktarma amacıyla soru tümcelerinin, bildirim ve önerme tümcelerinin de kullanılabildiği, bu doğrultuda rica ediminin kimi durumlarda soru biçimini kapsadığı düşünülmektedir. Searle, durum bağlamı ve toplumsal etmenleri göz ardı ederek doğrudan ve dolaylı ricalar arasında belirgin bir ayrım yapmamaktadır. Buna karşın alıcı ve verici arasındaki uzaklık/yakınlık, toplumsal konumlar, sosyal roller, rica ediminin doğrudan ve dolaylı aktarımında en belirleyici etmenler olarak işlemektedir.

Kelly (2001) doğrudan ve dolaylı olarak çocuklara aktarılan rica sözcelerini ele almış ve dolaylı yoldan aktarılan *rica* sözcelerini küçük çocuklara kıyasla büyük çocukların daha iyi anladıkları sonucunu ortaya koymuştur. Bilindiği gibi yaş aralığının ve bilişsel gelişimin artmasına koşut bir biçimde dilsel ve iletişimsel gelişim artış göstermektedir. Buna bağlı olarak örtük edimsözlerin anlamlandırılmasının daha kolay olması, dolaylı ricaların kullanımının artması beklenmektedir. Gordon ve Ervin-Tripp (1984) de doğrudan ve dolaylı rica biçimlerinin ortaya çıkışını araştırmışlardır (Lund ve Duchan, 1988). Çalışmalarında, doğrudan ricaların, kurallara uygun, genellikle emir biçiminde ve özellikle istenen eyleme yönelik olduğu vurgulanmaktadır. Dolaylı ricaların ise çıkarsama gerektirdikleri, kurallara uygun olarak, emir biçimi dışındaki diğer biçimlerde üretilen sezdirimler ve üstü kapalı anlatımlarla aktarıldığı belirtilmektedir. James ve Seebach (1982), okul öncesi dönemdeki çocukların, sözdizimsel bir yapı olan soru biçimiyle aktardıkları farklı iletişimsel amaçları araştırmış ve üç değişik soru türü saptamışlardır: Bilgi alma amacıyla yönelik sorular, iletişimi başlatma ya da sürdürmeye yönelik sorular ve rica ya da emir yerine kullanılan sorular (James, 1990: 110). Sonuç olarak çocuklar çeşitli istek, emir ve ricalarını farklı *söz edimlerini* kullanarak aktarmakta; diğer iletiler gibi bunları da nerede, ne zaman en uygun biçimde aktarabileceklerine ilişkin edimbilimsel

⁴ İlk olarak Austin tarafından ortaya atılmış ve Searle tarafından geliştirilmiş bu kuram, konuşucu ve dinleyici olmak üzere en az iki kişinin bulunduğu bir dil bağlamında gerçekleşen dilsel davranışları betimleye ve sınıflamaya yönelik kurallar ve koşullar sunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Austin (2009), Searle (2000), Searle (2005), Searle (2006).

kuralları ise bilişsel düzlemde işlemleyerek zaman içinde öğrenebilmektedirler. Bu durumun, üretim süreci için olduğu gibi algılama süreci için de geçerli olduğu düşünülmektedir.

Dore (1978) *rica* amacını, bu beklentiyle üretilen sözceler, eylemler ya da onaylatmalar olarak tanımlamaktadır. Konuşucunun, gerçekleştirilmesini istediği dilsel ya da dil dışı eylemleri dinleyiciye aktarma kaygısıyla kullandığı *rica* amacı; *bilgi alma* ("N'oldu?"), *eylem isteme* ("Gidelim.") ve *izin/onay isteme* ("Yiyebilir miyim?") alt amaçlarını içermektedir. Okul öncesi dönem çocuklarının sözcelerine ilişkin olarak Dore tarafından belirlenen ölçütlere göre, çocukların istek bildiren sözcelerinin; evet/hayır soruları, ne/kim soruları, bir önceki konuşmacının ifadesini aydınlatmaya yönelik ricaları, eylem izin ya da onay isteklerini belirginleştiren ifadeler taşıdığı belirtilmektedir (Topbaş, 2007: 158).

Trosborg (1995) *rica* amacı olan bir konuşucunun, dinleyicinin niyetine yönelik davranışına doğrudan ya da gücül olarak karışmayı amaçladığını vurgulamaktadır. Bu şekilde üretilen açık ve örtük edimsözler doğrudan ve dolaylı *rica* edimlerini gerçekleştirme beklentisi taşıyan emir, soru, bildirim gibi sözçeleri içermektedir. Wardhaugh (1985) standart emir biçiminin ("X'i yap!" gibi) yanı sıra *rica* amacının bir dizi dilsel görünümü bulunduğunu vurgulamaktadır:

- X'i yaptın mı?
- X'i ne zaman yapmayı planlıyorsun?
- X'i yapmayı planlıyor musun?
- X'i yapabilir misin?
- X'i yapmanın bir sakıncası var mı?
- X'i yapacak mısın?

Dilin çiftlemlilik özelliğine bağlı olarak sonsuz sayıda üretilebilecek ve çoğaltılabilecek bu örneklerin her biri birer sorudur; ancak X eyleminin henüz yapılmadığı ve yapılması gerektiği varsayılırsa, konuşucunun dinleyiciye X'i yapmasını *rica* etmek amacıyla bu soruları üretebileceği kabul edilebilir. Aynı sözçeler, X eylemini yapmak için izin veya onay almak amacıyla da farklı biçimlerde üretilebilmektedir. *Rica* amacını yansıtmak için soru sözçelerinin yanı sıra bildirim ya da ifade tümceleri de üretilebilmektedir:

- X'i hâlâ/henüz yapmamışsın.
- X'i yapacağını kabul ediyorum.
- X yapılmamış.
- X'i yapman gerektiğini bir kez daha hatırlatmak zorunda değilim.

Doğrudan ya da dolaylı olarak üretilen tüm bu sözçelerde gerçekleşmesi beklenen eylemin (X) adının ifadelerde açık bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Aynı amaca yönelik olarak daha dolaylı veya örtük biçimler de yeğlenebilmektedir. Örneğin pencerenin açılmasını isteyen biri "Burası biraz sıcak mı oldu?" ya da "Çok sıcak!" gibi, içinde "pencere" sözcüğünün yer almadığı sözçeler üretmek yapılmamasını istediği eylemi dinleyiciye bütünüyle dolaylı yoldan aktarabilmekte veya yapmak istediği eylem için dinleyicinin iznini veya onayını almak için dolaylı bir yol izleyebilmektedir. *Rica* amacının sözçelerde pek çok farklı biçimde yer aldığı görülmektedir. İletişimsel bir amacın dile getiriliş biçiminin dil dışı pek çok öğeye bağlı olarak farklılaştığı bilinmektedir. Emir biçimi, bütün olarak (bana bir fincan kahve ver(in)!) ya da eksiltili olarak (kahve lütfen!) *rica* amacının yansıtılmasına aracılık etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi soru biçiminin de pek çok görünümü, *rica* amacını içinde barındırabilmektedir ("Bana bir kitap ver(ebil)ir misin(iz)?", "Zamanın var mı?", "Bana söylemeyecek misin?" gibi). Soru biçiminde genel olarak konuşucu, dinleyiciyi özne konumuna yerleştirebildiği gibi ("Işığ/pencereyi açabilir misin?", "Kitabını verir misin?") kendisi de bu soruların öznesi konumunda yer alabilmektedir ("Işığ açabilir miyim?", "Bu kitabı ödünç almamın bir sakıncası

var mı?" "Pencereyi açabilir miyim?", "Pencereyi açsam üşür müsün?"). Aynı edime yönelik olarak kurulan farklı biçim ve biçemlerdeki tüm bu tümceler konuşucunun bağlamsal tercihlerine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Bazı özel durumlarda da çeşitli sorular üretilebilmektedir (telefonda "Ali orada mı?" diye sorulması ya da öğretmenin sınıfta "Konuşmalar mı duyuyorum?" diye sorması gibi). Bildirim veya yorum sözcelerine benzer görünen sözceler ("Bardağım boş.", "Orası benim yerim.", "Yorulдум.", "Tuzu göremiyorum.", "Keşke gelsen...", "Ona söylemeyeceğini biliyorum."), tasarı/plan tümceleri (çocukların özellikle oyun sırasında ürettikleri "Bu bebek, baba olsun... Bu, çocuk olsun...", "O doktor olsun, sen hasta ol" gibi sözceler) ve yönlendirici tümceler ("Sen bunu oyna") de bazı durumlarda *rica* kaygısı taşıyabilmektedir. Tüm bu sözcelere dinleyicinin yanıtı, konuşucunun sözcisinde yapılmasını ya da yapılmamasını istediğini belirttiği eylemi gerçekleştirmek veya dinleyiciyi bu doğrultuda onamak, eylemin gerçekleşmesine onay ya da izin vermek olmalıdır. Bu durumda *rica* amacı taşıyan tüm sözcelerin genel kaygısı dinleyicinin bir eylem gerçekleştirmesini istemektir. Bu eylem sözel ya da fiziksel bir eylem olabilir. Bilgi, onay ya da izin istemek sözel eylemler gerektirirken eylem istemek fiziksel bir edim gerektirmektedir.

Dilsel ifadeler, toplumsal gerçekler, etik normlar ve bazı kurallarla doğrudan ilişkili olduğundan yetişkinler tarafından karmaşık birtakım ilişkilere dayalı olarak üretilmektedir. Bu durum çocuklar için daha az karmaşık olmakla birlikte çocukların dilsel kullanımlarında da aynı toplumdilbilimsel faktörlerin işlediği görülmektedir. Sealey (1999: 25) bazı ricaların ve emirlerin, çocukların sosyal konumuna bağlı olarak ayırt edici olabildiğini vurgulamaktadır. Fakat aynı zamanda "çocuk olmak" ilişkisel ve sosyal uzlaşmaya dayalı olduğundan farklı etkileşimlerde farklı roller yüklemektedir. (Aile içerisinde abla, ağabey, kardeş, yeğen, torun vb. olmak; arkadaş ortamında oyun kurucu olmak; okulda öğrenci olmak vb. gibi) Kimi durumlarda çocuklara "sen küçüksün, sus bakalım!", kimi durumlarda ise "sen artık büyüdün, böyle yaramazlık yapmamalısın!" denmesi gibi. Bu durum, çocuk konuşmacıları, çoğu zaman ilişki kurduğu yetişkin bireylerden ayırmaktadır. Bu bağlamda çocukların, yetişkin-benzeri iletişim becerileri doğru nasıl ilerledikleri sorusu önem kazanmaktadır.

YÖNTEM

Örneklem

Çocuklar tarafından üretilen *rica* sözcelerinde aktarılan kullanım niyetlerinin ve bu niyetlerle sözcelere yüklenen dilsel biçimlerin saptanmasını amaçlayan bu araştırmanın örneklem grubu olasılık temelli örnekleme yöntemlerinden küme örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Çalışmanın evrenini, işlem öncesi dönemde, normal dil gelişimi gözlemlenen tüm çocuklar oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise evrenden rastlantısal olarak seçilmiş 3 farklı yaş aralığındaki toplam 60 çocuktan oluşmaktadır. Deneklerin tümünün sağlıklı bireyler olduğunun, herhangi bir dilsel ya da bilişsel gelişim geriliğine rastlanmadığının belirtilmesi gerekmektedir. Kolay ulaşılabilirlik esas alınarak Konya ve Ankara il sınırları içinden seçilen örneklem grubunun dağılımı, yaş aralıkları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. 36-48, 48-60 ve 60-72 aylar arasındaki 20'şer denekten veri toplanmıştır. Örneklem grubundaki çocuklar küme örnekleme yöntemi ile yaşlarına göre sayı olarak eşitlenerek gruplandırılmıştır. Dil edinimi çalışmalarında çoklukla 6 aylık dönemlerin belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle; her yaş grubunun ilk 6 aylık dönemi ile son 6 aylık dönemi arasında edinim açısından, özellikle üretim bağlamında belirgin farklılıklar olduğundan bu dönemler ayrı ayrı ele alınmaktadır. Ancak bu çalışmada veri tabanlarından elde edilen ön bulgular doğrultusunda, belirlenen yaş aralığında incelenen çocukların sözcelerinde, 6 aylık dönemlerin

ayırıcı özellikler taşımadığı saptanmış ve her yaş grubu (12 aylık dönemler) kendi içinde değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Çoğunlukla katılımcı gözlem tekniğiyle ve yapılandırılmamış alan çalışması niteliğinde toplanan doğal konuşma verileri içerik analizi yöntemi ile sınıflandırılmıştır. Verinin çözümlenmesi aşamasında Dore (1978)'un rica sözçelerine ilişkin sınıflamasına dayalı olarak kategori analizi yöntemi kullanılmış, buna göre ulamlarına ayrılan sözceler frekans analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

İşlem

Araştırmanın veri toplama aşamaları şu şekildedir: Çocuklardan, öğretmenleriyle, arkadaşlarıyla, aileleriyle, diğer bireylerle ve zaman zaman oyuncaklar gibi cansız birtakım varlıklarla oyun ve yemek ortamlarında kurdukları iletişim sırasında video kamera ve ses kayıt cihazı aracılığıyla herhangi bir dilsel yönlendirici olmadan, yapılandırılmamış alan çalışması niteliğinde toplanan doğal konuşma verileri deşifre edilerek Microsoft Excel 6.0 sürümünde listelenmiştir. Elde edilen bu liste, Dore (1978)'un rica sözçelerine ilişkin olarak ortaya koyduğu bilgiler doğrultusunda kategorilerine ayrılarak sınıflandırılmıştır. Veri kayıtları, her biri 1 saat 30 dakikalık çekimleri içeren toplam 20 DVD üzerine yüklenmiştir. Kayıtlar kamera ile alındığından, sözlü dil verilerinin yanı sıra sözel olarak ifade edilmeyen dil dışı gösterimler de gözlemlenmiştir. Ancak bu çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda yalnızca sözlü dil verisi üzerine değerlendirme yapılmıştır. Gözlemler sonucunda toplanan verideki monolog üretimlerden herhangi bir iletişimsel kaygı taşımayanlar, sözcüksel değeri bulunmayan mırıldanmalar ve anlamsız olarak belirlenen benmerkezci diğer sözceler sınıflamaya alınmamış; dolayısıyla nicel sonuçları etkilememiştir.

Verilerin Analizi

Doğrudan ve dolaylı gözlem teknikleriyle toplanan veriden anlambilimsel içerik çözümlemesi ile elde edilen bulgular, yapılan kategori ve frekans analizlerine dayalı olarak ulamlara göre sıklık ve yüzde biçiminde verildikten sonra bu değerleri oluşturan doğal dil verisinden örnekler sunulacaktır.

BULGULAR

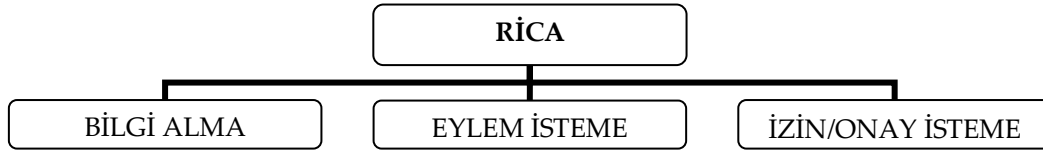
Dore (1978) rica amacını, konuşucunun, gerçekleştirilmesini istediği eylemleri dinleyiciye aktarma kaygısıyla ürettiğini belirtmekte ve bu amaca yönelik sözçeleri üç alt ulam içerisinde değerlendirmektedir:

- Bilgi alma amacıyla üretilen ricalar
- Eylem isteme amacıyla üretilen ricalar
- İzin/onay isteme amacıyla üretilen ricalar

Toplanan sözlü dil verisi içinde çocukların kimi zaman kendi kendilerine (monolog) konuşmalarının yanı sıra kendinden yaşça büyük aile bireylerine (yakın akrabalar, anne, baba, anneanne, dede, teyze, amca gibi), öğretmenlerine, kendilerinden yaşça büyük ya da küçük arkadaşlarına, kimi zaman cansız varlıklara (oyuncak gibi) yönelik veya birden fazla kişiyi dinleyici olarak hedef alan rica sözçeleri bulunmaktadır.

Çocukların *rica* kaygısı ile ürettikleri sözceler Şekil 1'de görüldüğü gibi üç alt grupta incelenmiştir: Çocuğun, dinleyiciden bilgi istediği *bilgi alma* amacı; dinleyicinin gerçekleştirmesini istediği bir eylemi belirttiği *eylem isteme* amacı ve gerçekleştirmek istediği eyleme ilişkin olarak dinleyicinin iznini ya da onayını almak üzere kullandığı *izin/onay isteme* amacı.

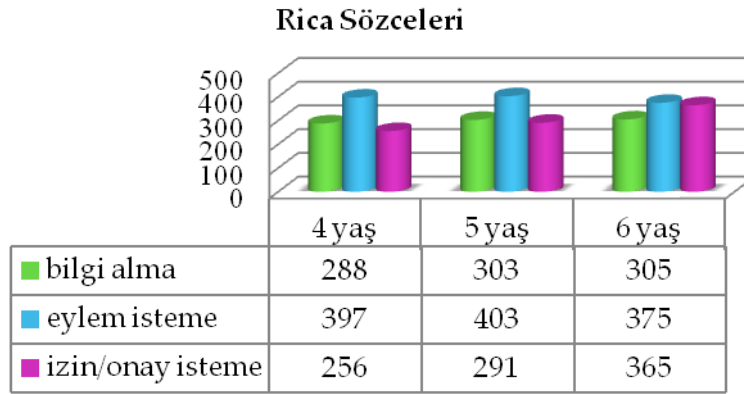
Şekil 1: Rica Amacı ve Alt Ulamları

İncelenen tüm deneklerden elde edilen veride *rica* amacı taşıyan toplam sözce sayısının 3034 olduğu saptanmıştır. 4;0-6;0 yaş aralığındaki çocuklar tarafından üretilen *rica* sözcelerinin türlerine göre dağılımı Grafik 1’de yer almaktadır.

Grafik 1: Ele alınan *rica* sözcelerinin alt türlerine göre dağılımı

Görüldüğü gibi bu iletişimsel amacın alt gruplarının kullanımına ilişkin yüzdelik dilime bakıldığında genel olarak en çok *eylem isteme* amacıyla üretilen *rica* sözcelerinin kullanıldığı görülmektedir. Rica sözcelerinin yaş gruplarına göre dağılımı ise Grafik 2’de görülmektedir.

Grafik 2: Rica amacının yaş gruplarına göre dağılımı

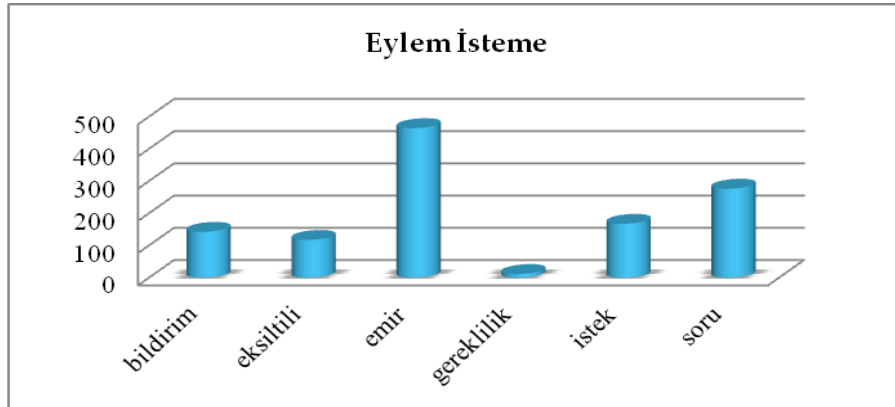
Yaş grupları kendi içinde değerlendirildiğinde, tüm yaş gruplarında en çok kullanılan alt ulamın *eylem isteme* olduğu görülmektedir. En az kullanım sıklığı sergileyen alt ulam, 4;0 ve 5;0 yaşta *izin/onay isteme*, 6;0 yaşta ise, *bilgi alma*dır. Bu da, yaş grubunun büyümesiyle birlikte, çocuğun dünya bilgisinin arttığı ve bilgi almak için soru sorma isteğinin diğer yaş gruplarına kıyasla azalmaya başladığının bir göstergesi olarak açıklanabilir. Ancak bu tür bir karşılaştırma yapılabilmesi için bu bulgunun, okul döneminde ve daha büyük yaş gruplarındaki çocukların sözlerinde de incelenmesi gerekmektedir. Bu yaş aralığında, *izin/onay istemenin* diğer yaş gruplarındaki kullanım sıklığına kıyasla daha çok saptanmış olması ise sosyalleşmeyle açıklanabilir. Yaş aralığının artmasıyla birlikte çocuklarda toplumsal bazı kuralların daha çabuk kabul edildiği ve öğrenilmeye başlandığı bilinmektedir. Örneğin okulda öğretmenden izin alması gerektiğini çocuk bilmekte ve bu izinlerini sözlerine yansıtabilmektedir. Oktay

(2007)'ın belirttiğine göre özellikle 6 yaş aralığında çocuklar kurallara karşı küçük yaşlardaki çocuklardan daha duyarlı olmakla birlikte kuralları daha iyi anlamakta, sorgulamakta, kulların ve yasakların nedenini bilmek, öğrenmek istemektedirler. Bunun yanı sıra çocukların, anaokullarında öğretmenlerine saygı göstermek amacıyla çeşitli kullanımlar sergiledikleri de gözlemlenmiştir (dışarı çıkarken izin istemek gibi). Yine aynı alt ulam içerisinde değerlendirilen onaylatma isteği ise Oktay (2007)'ın belirttiği gibi göre 6;0 yaşındaki çocukların düşünce yapısı açısından realist olmaları ve sık sık "doğru mu?" sorusunu sormak istemeleri ile açıklanabilir.

Çocuk dilinin ilk gerçekleştirmelerinde sözcükler (bu sözcüklerin yalnız başına bile çocukların sözçelerini oluşturduğu bilinmektedir) objeleri veya olguları göstermekten çok duygu durumlarını, duyumsal ve duygusal gereksinimleri belirtmektedir. Baştürk (2005) çocukların ilk dönemlerde, istek, gereksinim ya da emir bildiren sözcükler kullandıklarını vurgulamıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak, çocukların rica amacını yansıtmaya biçimiyle ilgili olarak ortaya çıkan bu bulgular olağandışı görülmemektedir.

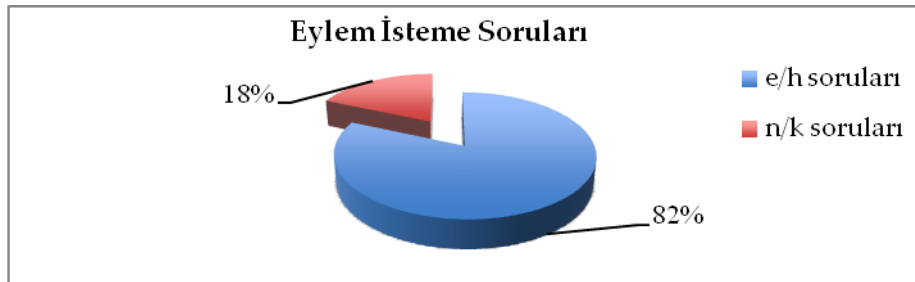
Eylem İsteme

Çocuk konuşucuların karşılarındaki bireylerden bekledikleri eylemleri aktarmak amacıyla kullandıkları *eylem isteme* sözçeleri, rica sözçeleri içerisinde en çok kullanılan amaçtır ve bu amaca ilişkin biçimler Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Eylem isteme amacının ifade ediliş biçimleri

Eylem isteme sözçelerinin çoğunlukla emir biçiminde görüldüğü, soru, istek ve bildirim tümcelerinin de eylem isteme amacına ilişkin olarak sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Eylem isteme amacını aktaran soru türleri ele alındığında ise sıklıkla evet/hayır sorularının eylem isteme amacını belirginleştirmeye yönelik olarak kullanıldığı görülmektedir.

Grafik 4: Eylem isteme amacıyla üretilen soru türlerinin dağılımı

Özellikle yaş aralığının artmasıyla birlikte eylem isteği aktarımının çeşitlenmeye başladığı gözlenmiştir. Örneğin yaş aralığındaki artışa koşut bir biçimde standart emir biçiminin yanı sıra istek kipinin emir sezdirimi ile birlikte kullanıldığı, bildirim ve gereklilik kiplerinin kullanılmaya başlandığı gözlenmiştir. Özellikle 6;0 yaş grubunda gereklilik kipinin eylem isteği aktarmaya yönelik olarak kullanımı yaş aralığı içerisindeki bu çeşitlenmeye örnek gösterilebilir.

(1)-(10) arasında yer alan *ricaların* üretim amacı, sözceleri üreten çocukların dinleyiciden belli bir eylemi gerçekleştirmesini istemesidir. Örnek (1)-(3) arasındaki örnekler 4;0 yaş grubundan, (4)-(7) arasındaki örnekler 5;0 yaş grubundan, (8)-(10) arasındaki örnekler ise 6;0 yaş grubundan çocukların üretimleridir. (1)'de çocuk, niyetini dinleyiciye doğrudan değil; dolaylı bir yoldan aktarmaktadır. Bu sözce, bir bildirim sözcüsü gibi ifade edilmesine karşın güçlü bir edimsöz değeri taşımaktadır. (2)'de de aynı şekilde dolaylı bir yol seçilmiştir. Bu örnekte *bilgi isteme* alt amacı ile birlikte işleyen bir *eylem isteği* söz konusudur. Burada konuşucunun/çocuğun birincil amacı dinleyicide istediği şeyin olup olmadığı bilgisini almak değil, istediği şeyin olması durumunda bunu kendisine vermesini *rica* ettiği bilgisini dinleyiciye aktarmaktır. “- Eda, örtü var mı sende? - Evet var. - O zaman bana verir misin?” diyalogunun en az çaba yasası⁵ sonucunda kısaltılmış biçimi olarak da açıklanabilir. Çocuk, “Eda sende örtü varsa onu bana verir misin?” gibi bir *eylem isteme* tümcesi yerine bir *bilgi alma* amacıyla üretilmiş gibi görünen bir soru sormayı seçmiş ve dolaylı olarak amacının anlaşılmasını, dinleyicinin çıkarımına bağlı kılmıştır. Bu tür bağlamlarda sorulan bu sorular, konuşucunun, cevap alma kaygısından öte dinleyiciden bir *eylem* gerçekleştirmesini istediği bilgisini içermektedir. *eylem isteme* amacının soru sorularak örtük bir biçimde dinleyiciye dolaylı yoldan aktarıldığı görülmektedir. Bu sözcede aynı zamanda bir *onay isteme* söz konusudur. Sözcenin üreticisi olan çocuk, dinleyiciden, sözcesinin geçerliliğine ilişkin *onay* almak istemekte, bunun sonucunda dinleyicinin, kendisinden beklenen eylemi gerçekleştirmesini sağlamayı amaçlamaktadır. (3)'te eksilteli bir kullanım göze çarpmaktadır. Çocuğun, sözcesinin eylemini eksilterek eylem isteğini dinleyiciye doğrudan aktardığı görülmektedir.

(1) Merih bizi rahatsız etmeye hakkın yok! (4;0 yaş)

(2) Eda örtü var mı sende? (4;0 yaş)

(3) Ö:yetmenim bi: daha ço:ba! (4;0 yaş)

(4)'te de ilk bakışta bir *bilgi isteme* sorusu göze çarpmaktadır. Çocuk, dinleyici tarafından gerçekleştirilen eylemin nedenini sorgulamaktadır. “Niye koparıyorsun, bu yanlış!/Bunu yapmaman gerek!” gibi içeyerleşik bir sezdirim bulunduğundan, çocuk, arkadaşının, davranışını değerlendirmekte ve bunu yapmasını onaylamadığı bilgisini arkadaşının çıkarmasını, bunun sonucunda da söz konusu eylemi gerçekleştirmemesini beklemektedir. Bu örnekte olduğu gibi, *eylem isteme* alt amacı, bir eylemin gerçekleştirilmesinin istenmesi kadar gerçekleştirilmemesinin istenmesi durumunda da kullanılmaktadır. (5)'te bir *durum betimlemesi* yapılmaktadır; ancak bu sözcenin üretim amacı *eylem isteme*dir. Sözceyi üreten çocuk, diğer masalarda konuşmakta olan çocuklara “Sizin konuşmanız yasak, sadece bizim bulunduğumuz masa konuşabilir.” uyarısını yapmakta; aynı zamanda “Öğretmen sizin bulunduğunuz masaya konuşma izni verene kadar konuşmayın!” gibi bir *eylem isteme* amacı sezdirilmektedir. (6)'da önceki örneklerden farklı olarak, dinleyiciden istenen eylem düzsöz olarak ifade edilmiştir. Burada konuşucu, dinleyicinin gerçekleştirmesini istediği eylemi emir kipi aracılığı ile sözce içerisinde doğrudan kullanarak açıkça dile getirmiştir. (7)'de ise eylem isteme amacının bir evet/hayır sorusu aracılığıyla aktarıldığı görülmektedir.

⁵ Zipf (1949).

- (4) Ya niye koparıyorsun? (5;0 yaş)
- (5) O masa konuşmuyo bu masa konuşuyo! (5;0 yaş)
- (6) Biraz daha çek bari sen...(5;0 yaş)
- (7) Öğretmen kız kıza oturulmicak demiyo mu?! (5;0 yaş)

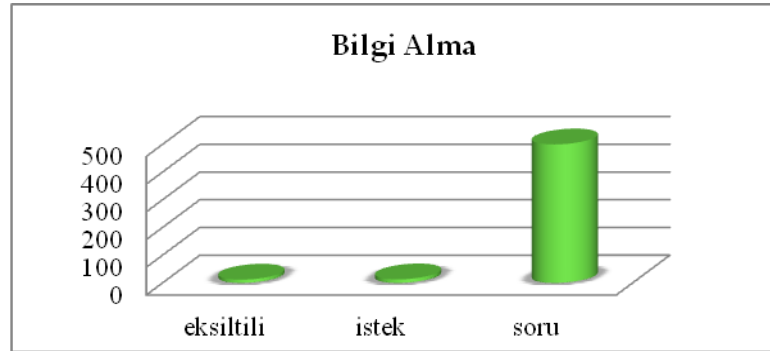
(8)'de eylem isteme amacının emir biçiminde ve gerekçesi ile birlikte aktarıldığı görülmektedir. (9)'da yine eylem isteme amacının örtük bir edimsöz aracılığıyla aktarıldığı görülmektedir. Bilgi vermek amacıyla üretilmiş bir düzsöz gibi görünen bildirim sözçesi aslında Perşembe günü yapılacak olan eyleme ilişkin bir hatırlatma yapmak amacı taşımaktadır. Bu tür çıkarımlar konuşma bağlamı aracılığıyla yapılabilmektedir. (10)'daki gereklilik kipinin yaptırım amacıyla kullanıldığı, eylem isteğinin gerekçesiyle birlikte aktarıldığı görülmektedir. (11)'de ise bu amacın soru tümcesi aracılığıyla aktarıldığı görülmektedir.

- (8) Sen peçete almamışsın, gel buraya! (6;0 yaş)
- (9) Bugün Perşembe! (6;0 yaş)
- (10) Burayı temizlemelisin, sen döktün! (6;0 yaş)
- (11) Batu'yla Bilge'ye yok mu kaşık? (6;0 yaş)

Eylem isteme amacı taşıyan bu sözçelerde yaş aralığının artmasıyla birlikte sezdirimlerin arttığı, üretilen sözçelerde yer alan içeyerleşik yapıların ve içtümce yapılarının da kullanılmaya başlandığı dikkat çekmektedir.

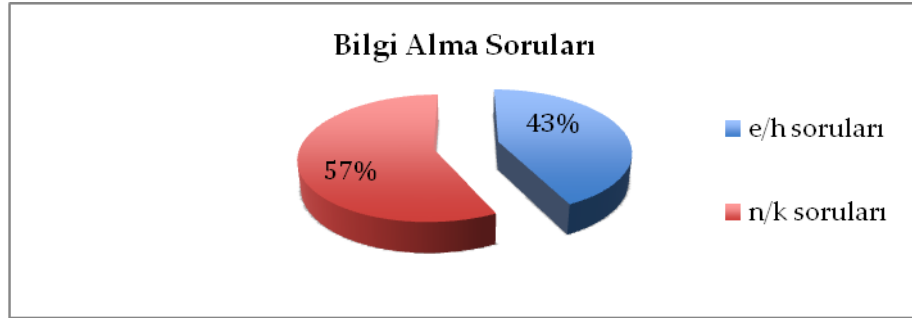
Bilgi Alma

Bilgi alma amacıyla üretilen *ricalar*, dinleyiciden bilgi istemek için üretilen sözçeleri içermektedir. Rica sözçelerinde ilgili yaş grubu tarafından en az kullanılan ulam olarak bilgi alma amacı ile ilgili biçimler Grafik 5'te gösterilmiştir.

Grafik 5: Bilgi alma amacının ifade ediliş biçimleri

Bilgi alma amacının ilgili yaş aralığında sıklıkla soru tümceleri aracılığıyla aktarıldığı gözlemlenmiştir. Bilgi almak amacıyla üretilen soru sözçelerinin türlerine göre dağılımı ise Grafik 6'da görülmektedir. Çocukların bilgi alma amacını aktardıkları soru sözçelerinin büyük çoğunluğunun ne/kim soruları türünde olduğu görülmektedir.

Grafik 6: Bilgi alma amacıyla üretilen soru türleri

Örnek (12)'den (20)'ye kadar olan sözceler, *bilgi alma* amacıyla üretilen *rica* sözcelerinden bazılarıdır. (12)-(14) arası 4;0 yaş aralığındaki çocukların sözcelerinden, (15)-(17) arası 5;0 yaş aralığındaki çocukların sözcelerinden, (18)-(20) arası ise 6;0 yaş aralığındaki çocukların sözcelerinden alınmış örneklerdir. Tümcelere bakıldığında özellikle 6;0 yaş aralığı ile 4;0 yaş aralığı arasında sözcelerin kuruluşu açısından belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır. Aynı sözcenin farklı bağlamlarda farklı iletişimsel amaçlarla üretilebileceği bilinmektedir. Bu örneklerden bazılarında ise bir sözcenin aynı bağlam içerisinde iki ya da daha çok iletişimsel amacı bir arada taşıdığı görülmektedir. Ancak sınıflamalarda bu iletişimsel amaçlardan baskın olan, başka bir deyişle diğerlerine göre daha ön planda olan temel alınmaktadır.

(12) Neden balon vermiceksiniz? (4;0 yaş)

(13) Dışın kırık olduğu için nasıl ısıriyosun? (4;0 yaş)

(14) Buradan açılar mı? (4;0 yaş)

(12)'deki sözceyi üreten çocuk, gerçekleştirilecek bir eylemin nedenini sorgulamaktadır. Bu sözce, üretildiği bağlam içerisinde aynı anda *eylem isteme* amacını da taşımaktadır. Çocuk, dinleyicinin (öğretmeninin) eyleminin nedenini sorgularken, bunun aksinin olmasını istediğini de ona sezdirmektedir. (13)'te yine bir soru aracılığıyla *bilgi almak* istenmektedir; ancak burada merak edilen ya da öğrenilmek istenen bilginin mantıksal gerekçesi de belirtilmektedir. Burada bağlaç kullanımı açısından mantıksal yapıdaki tutarsızlık göze çarpmaktadır. Ancak bu çalışmada çocukların önermelerindeki bu tür mantıksal tutarsızlıklar göz ardı edilmiştir. (13)'te mantıksal yapıda ya da düşünce boyutunda "Dışın kırık, dolayısıyla bunu ısırmakta zorluk çekmen bekleniyor." önermesi, çocuk dilinin kendine özgü mantığına göre şekillenmiş ve nedenlilik ulacıyla kurulmuş bir önerme olmasına karşın *bilgi alma* kaygısı ile birlikte ifade edilmiştir. (14)'te dinleyiciye evet/hayır sorusu sorularak *bilgi alma* amacının belirtildiği görülmektedir.

(15)'te yine dinleyiciye bir evet/hayır sorusu sorularak *bilgi alma* amacı belirtilmektedir. Burada bir koşul önermesinin varlığı dikkat çekmektedir. Çocuk, gerçekleşmesi koşula dayalı bir duruma ilişkin olarak *bilgi almak* istemektedir. Çocukların yaş aralığındaki artışa bağlı olarak sorgulama isteklerinin artmasına bağlı olarak açıklanabilecek bu durum, Oktay (2007)'de bu yaş grubuna ilişkin olarak vurgulanan özelliklerle koşutluk sergilemektedir. (16)'da yine bir neden ilişkisi sorgulaması ile birlikte yer alan bilgi alma sorusu ön plandadır. Çocuk öğretmene "Hava karardığında, yani akşam olduğunda eve gidilir, gitmeden önce oyuncaklar toplanır." kuralını hatırlatarak, öğretmenin daha önce ürettiği "Hadi bakalım, oyuncakları topluyoruz!" sözcesinin nedenine ilişkin *bilgi almak* istemektedir. (17)'deki tümcede de ise bir evet/hayır sorusu aracılığıyla bilgi alma isteğinin belirginleştirildiği görülmektedir.

(15) Ama öyle yaparsa büyük mü olur? (5;0 yaş)

(16) Şimdi hava karardı mı oyuncakları topluyoruz? (5;0 yaş)

(17) Ahtopot var mı denize? (5;0 yaş)

(18) ve (19)'da evet/hayır soruları aracılığı ile bilgi alma isteğinin belirginleştirildiği, (20)'de ise bu isteğin bir bildirim tümcesi ve içe yerleşik bir ne/kim sorusu aracılığıyla dinleyiciye iletildiği görülmektedir.

(18) Sırada pırasa mı var? (6;0 yaş)

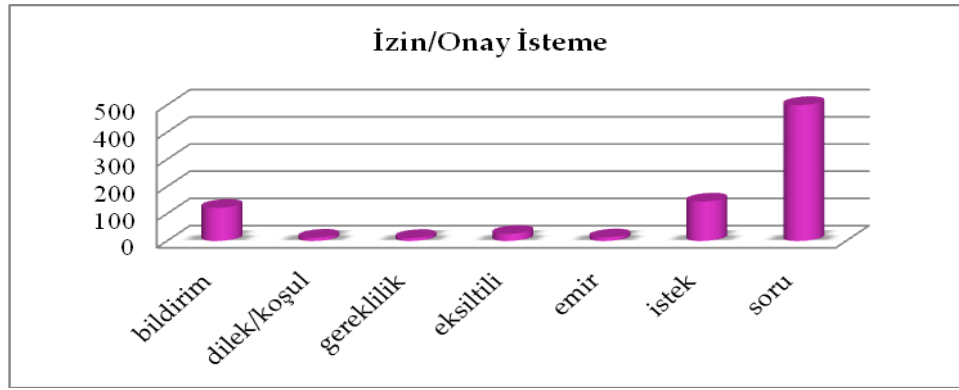
(19) Sen bunu alırken hiç fark etmedin mi? (6;0 yaş)

(20) Buna kaç para verdiniz merak ettim. (6;0 yaş)

Yaş aralığının artmasına bağlı olarak iletişimsel amaçların ifade edilişinde ortaya çıkan dilsel gelişim burada açıkça gözlemlenebilmektedir.

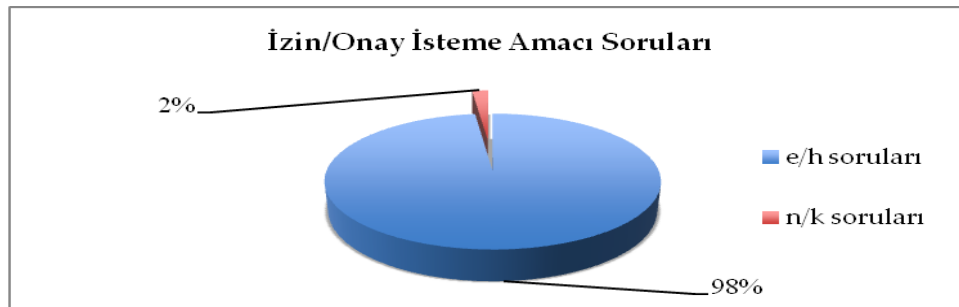
İzin/Onay İsteme

Konuşucunun, gerçekleştirmek istediği bir eyleme yönelik olarak dinleyicinin iznini almak ya da gerçekleştirdiği bir eyleme veya bilgisini kanıtlamaya yönelik olarak dinleyicinin onayını almak amacıyla ürettiği *izin/onay isteme* sözçelerine ilişkin biçimler Grafik 7'de gösterilmiştir.

Grafik 7: İzin/onay isteme amacının ifade ediliş biçimleri

İzin ya da onay isteği aktarmada ilgili yaş grubunun en çok soru biçimini kullandıkları, soru türleri içerisinde ise büyük çoğunlukla ne/kim sorularını yeğledikleri gözlenmektedir.

Grafik 8: İzin/onay isteme amacıyla üretilen soru türleri

(21)-(22) arasında, *izin* ya da *onay* almak amacıyla üretilen *rica* sözçelerine ilişkin örnekler yer almaktadır. (21)'deki sözçenin üreticisi olan çocuk dinleyiciden olumlu bir geribildirim almak istemektedir. Çocuğun, renklere ilişkin bilgisinin doğruluğunu kanıtlamak istediği anlaşılmaktadır. Bu amaçla, dinleyiciye, sözcesindeki bildirimin doğruluğuna ilişkin *onay* istediğini bildirmektedir. (22)'de ise onay beklentisi bir istek tümcesi aracılığı ile aktarılmaktadır. (23)'te de aynı amacın farklı biçimde dile getirildiği görülmektedir.

(21) Moy dii mi buyası moy..? (4;0 yaş)

(22) Sana deys ö:yetiim... (4;0 yaş)

(23) Ka:nıba:yımı yesem noluy şimdi? (4;0 yaş)

(24)'te yine bir onaylatma edimi söz konusudur. (25)'te toplumsal bir kuralın yerine getirilmesinin açık bir örneği görülmektedir. Çocuk, öğretmeninden doğrudan ve açık olarak *izin istemektedir*. Bu durum, gelişim süreçleri içerisinde işlem öncesi dönem çocuklarında yaş aralığının artması ile birlikte kuralların mantığını anlama isteğinin ve uygulama eğilimlerinin arttığı bilgisi ile açıklanabilmektedir. (26)'da bir bildirim tümcesinin soru ezgisi ile birlikte onaylatma edimini sezdirdiği görülmektedir. Parçalarüstü sesbirimlerin ve dilin bütün dizgesinin iletişimsel kaygıların yansıtılmasında taşıdığı ayırt edici özellikler buna benzer sözcelerde açıkça görülebilmektedir.

(24) Öğretmenim yediden sonra sekiz gelir, di mi? (5;0 yaş)

(25) Öğretmenim tuvalete gidebilir miyim? (5;0 yaş)

(26) Hani ben size yardım edecektim? (5;0 yaş)

(27)'de de bir bildirim tümcesi yer almaktadır. Ancak çocuk, sözcenin üretim amacını bürünsel birimler ve jest ve mimikler aracılığı ile dinleyiciye iletmektedir. Bu örnek, sözcelerde bağlamın ve parçalarüstü diğer bürünsel birimlerin anlam ayırt ediciliğini desteklemektedir. Aynı sözce, parçalarüstü sesbirimler göz önünde bulundurulmaksızın incelendiğinde durum betimlemesi amacıyla üretilmiş bir sözce olarak sınıflandırılacaktır. (28)'de sorulan soru, çocuğun *izin isteme* niyetini öğretmenine doğrudan iletmektedir. Çocuk, bir istek belirtmekte ve bu isteği gerçekleştirmek için öğretmeninden *izin* almaktadır. (29)'de ise çocuk, aynı niyeti bu kez farklı bir yoldan aktarmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda bir karşı çıkış niteliği taşıyan bu sözce, (28)'deki *rica* sözcesine beklediği yanıtı alamayan çocuğun, dinleyiciyi isteğine ikna etme çabasıyla ürettiği, (28)'deki sözcenin devamı niteliğinde bir sözcedir. Burada konuşucu, geçmişteki bir olayı betimleyerek dinleyiciye hatırlatmakta ve dolaylı yoldan *izin* ya da *onay istemektedir*. (30)'da ise gerçekleşmesi koşula bağlı olan bir eylem için dinleyiciyle anlaşma yapmak amacıyla onun *onayını isteme* durumu söz konusudur.

(27) Şimdi ben soruyorum.. (6;0 yaş)

(28) Öğretmenim ben bugün peynirli ekmeğimi yemeyebilir miyim? (6;0 yaş)

(29) Öğretmenim ben bi keresinde şeyimi yemedim ya peynirli ekmeğimi... (6;0 yaş)

(30) Alp sen bana versen de ben de sana para versem? (6;0 yaş)

Sunulan örneklerin çoğunda *izin* ve *onay isteme* amaçlarının eş zamanlı olarak işlediği gözlenmektedir. Ancak bazılarında bunlardan biri diğerinden daha baskın olarak ortaya çıkmaktadır. Veri tabanından seçilen bu sözceler, tüm yaş gruplarında, ele alınan ulamın en belirgin ve özgün örneklerindendir. Bazılarında sözce yapısının ve iletişimsel amacın aktarılış biçiminin diğerlerinden daha karmaşık olduğu göze çarpmaktadır. Kurallara uyma ve buna bağlı olarak *izin isteme* özelliğinin 5;0 yaş grubunda başladığı, ele alınan sözcelerde kendini göstermektedir. Bu sözceler, yaş aralığının artmasıyla birlikte sözcelerde yer alan iletişimsel amaçların aktarılış biçiminin de çeşitlendiğinin bir kanıtıdır.

Yaş aralığının artmasıyla birlikte çocuklarda kibarlık imleri daha sık gözlenmeye başlamaktadır. Kendilerinden yaşça büyük bireylere karşı söylemlerinde *lütfen*, *rica etsem* gibi kibarlık imlerini kullandıkları gözlenmektedir. Sen/siz adılının değiştirmeli kullanımı da bu şekilde yaş aralığının artmasıyla birlikte gözlenmeye başlamaktadır. Örneğin 4 yaş aralığındaki çocuklar eylem isteme amacıyla genellikle emir kipinde sözceler üretirken 6 yaş aralığındaki çocukların yeterlilik, gereklilik ve istek kiplerini de kullandıkları gözlenmiştir. 4 yaş aralığındaki çocukların yalnız öğretmenlerine karşı *siz* adılını kullandıkları, kendilerinden yaşça büyük diğer bireylerle iletişimleri sırasında da genellikle *sen* adılını yeğledikleri

görülmektedir. Ancak 6 yaş grubundaki çocuklarda kendilerinden yaşça büyük bireylerle iletişimlerinde sıklıkla *siz* adılını yeğledikleri, emir biçimini daha az kullandıkları, örtük edimsözleri yeğledikleri ve iletişimsel amaçları genellikle dolaylı yoldan aktardıkları gözlenmiştir. Örneğin eylem isteme amacıyla sözce üretirken kendilerinden yaşça küçük çocuklara, kardeşlerine ya da arkadaşlarına karşı emir biçimini kullandıkları, ancak kendilerinden yaşça büyük bireylere karşı standart emir biçiminden çok bildirim ya da soru sözçeleri üretmeyi yeğledikleri gözlenmiştir.

TARTIŞMA

4;0-6;0 yaş aralığındaki çocuklar tarafından üretilen *rica* sözçelerinin araştırıldığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır:

- Rica amacının emir, soru, bildirim, istek, gereklilik yapıları veya eksilteli yapılar gibi farklı biçimlerde dile getirildiği gözlenmiştir. Bu sonuç, Wardhough (1985)'un rica amacına yönelik olarak belirttiği bilgileri desteklemektedir.

- Çocukların; yetişkin bireylerle ve arkadaşlarıyla iletişimlerinde *rica* sözçelerini *eylem isteme*, *bilgi isteme*, *izin* ya da *onay isteme* amaçlarını aktarmada kullandıkları saptanmıştır. Bu sonuç, Dore (1977), Dore (1978), Eken (2008) ve Eken (2014)'in bulguları ile örtüşmektedir.

- Genel olarak en çok kullanılan alt amacın *eylem isteme*, en az kullanılan alt amacın ise *bilgi isteme* olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, gözlemlenen yaş grubunda yetişkinlerden eylem isteme gereksiniminin, bilgi almak için soru sorma gereksiniminden daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum Dore (1977), (1978), James ve Seebach (1982), Eken (2008), Eken ve Gökmen (2009) ve Eken (2014)'in çalışmaları sonucunda ortaya çıkardığı bulgularla örtüşmektedir. Ancak bu sonuç okul döneminde daha büyük yaş aralıklarındaki çocuklar üzerinde yapılacak araştırmalarla karşılaştırılmalı ve okulun bilgi alma gereksinimine olan etkisi araştırılmalıdır.

- *Eylem isteme* alt ulamında en sık kullanılan dilsel biçimin emir olduğu, gerek Lund ve Duchan (1988)'in belirttiği biçimiyle Gordon ve Ervin Tripp (1984)'in gerekse Eken (2008)'in yer verdiği bilgileri desteklemektedir. Emir kullanımının yoğun olması yaş grubuna özgü bir özelliktir. Bilindiği gibi, edinim sürecinin ilk evrelerinde daha az karmaşık ve daha yalın biçimler kullanılmaktadır.

- *İzin/Onay isteme* ulamında en sık soru ve bildirim sözçelerinin yer aldığı, soru sözçelerinin neredeyse tamamının evet/hayır türünde sorulardan oluştuğu gözlemlenmiştir. Soru ezgisiyle üretilen sözçelerin de evet/hayır yanıtını almaya yönelik sözçeler olduğu saptanmıştır. Bu sonuç, işlem öncesi dönem çocuklarının sözçelerine ilişkin olarak Dore (1977) ve (1978) tarafından yapılan çalışmada, çocukların istek bildiren sözçelerinin; evet/hayır soruları ile eylem izin ya da onay isteklerini belirginleştiren ifadeler taşıdığı bulgusu ile örtüşmektedir. Amacın içeriği, onaylatma edimine dayalı olduğundan, bu durum olağan görülmektedir. Ancak yaş aralığının artmasıyla birlikte izin ve onay isteklerinin belirginleştiği, bu amaca yönelik üretilen sözçelerin çeşitlendiği, örneğin bildirim, istek, gereklilik gibi kiplerin de kullanılmaya başladığı görülmektedir.

- Bilgi isteme amacının sıklıkla ne/kim soruları biçiminde üretildiği gözlenmiştir. Bu sonuç da James ve Seebach (1982)'ın yer verdiği bilgilerle koşutluk sergilemektedir. Başka bir deyişle yaş aralığının artmasına bağlı olarak artan merak güdüsüyle bilgi almak için soru sorma gereksiniminin de arttığı söylenebilir.

SONUÇ

Elde edilen bulgular doğrultusunda, yaş gruplarının gelişimsel özelliklerinin dil kullanımlarını etkilediği gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle araştırmada, gelişim dönemlerine özgü özelliklerin, dilsel gelişim düzeyini doğrudan etkilediği sayılıştısını destekleyici sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmada genel olarak rica amacının aktarılış biçimi açısından yaş aralığındaki artışa koşut ve bilişsel gelişime dayalı bir çeşitlenmenin söz konusu olduğu gözlemlenmiştir. Kibarlık imlerinin ve dolaylı ricaların kullanımının yaş aralığına göre artışı, konuşucu-dinleyici rolleri ve sosyal konumları göz önünde bulundurularak özellikle büyük yaş gruplarındaki çocuklar tarafından adıl değıştiriminin küçük yaş gruplarına kıyasla daha doğru ve etkili bir biçimde kullanılmaya başlaması bunun göstergesidir. Bu durum, işlem öncesi dönem içerisinde rica amacının ifade ediliş biçiminin, dönem sonuna doğru farklılaştığını ve çeşitlendiğini kanıtlayan bir sonuç olarak görülmektedir.

İşlem öncesi dönem içerisindeki tüm çocukların dili kullanım gereksinimleri açısından ortaklıklar sergilediği görülmektedir. Ancak bu gereksinimlerin ifade ediliş biçimleri, yaş aralığına göre farklılıklar sergilemektedir. İleride yapılacak tipolojik çalışmalar açısından rica amacının aktarılış biçimlerinde dile özgü ifade farklılıklarının da karşılaştırılması gerektiği düşünülmektedir. Böylece farklı dillerde bu gereksinimlerin ifade ediliş/dile getiriliş biçimleri açısından ne tür benzerlikler ve farklılıklar gözlemleneceğine ilişkin bulgulara ulaşılabilir. Çocukların ilk iletişimsel amaçlarından olan *ricalar* üstüne yoğunlaşan bu çalışmanın, ileride daha geniş kapsamlı olarak yapılacak diğer anadili edinimi ve anadili eğitim araştırmalarına küçük de olsa katkıda bulunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- AUSTIN, J. L. (2009). Söylemek ve Yapmak (çev. R. L. Aysever). İstanbul: Metis Yayınları.
- AXIA, G. ve BARONI, M. S. (1985). "Linguistic Politeness at Different Age Levels". *Child Development*, 56. 918-927.
- DORE, J. (1977). *Children's illocutionary acts: Discourse Production and Comprehension*. R. O. Freedle (Ed.), Norwood, N. J. :Ablex
- DORE, J. (1978). *Conditions for the Acquisition of Speech Acts: I*. Markova (Ed.), *The Social Context of Language*. Chichester: Wiley.
- EKEN, N. T. (2008). 4;00-6;00 Yaş Aralığında İletişimsel Amaç Kullanımı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EKEN, T. ve GÖKMEN, S. (2009) *Turkish Children's Usages of Communicative Intentions: Essays on Turkish Linguistics Proceedings of the 14th International Conference on Turkish Linguistics, August 6-8, 2008*. Sıla Ay, Özgür Aydın, İclâl Ergenç, Seda Gökmen, Selçuk İşsever and Dilek Peçenek (Ed.), Harrassowitz Verlag: Wiesbaden. 321-330.
- EKEN, N. T. (2014). "2;0-4;0 Yaş Aralığındaki Çocuklar Tarafından Üretilen Rica Sözceleri Üzerine Bir Analiz Çalışması". *Ana Dili Eğitimi Dergisi* 2(4), 135-149.
- GORDON, D. P. ve S. M. ERVIN-TRIPP (1984). *The Structure of Children's Requests: Schiefelbusch, R. L. & Pickar, J. (Ed.), The Acquisition of Communicative Competence*. Baltimore: University Park Press. 295-322.
- GRICE, H. P. (1975). "Logic and Conversation". Cole, P. & Morgan, J. L. (Ed.), *Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts*. New York: Academic Press. 41-58.
- HALLIDAY, M. A. K. (1975). *Learning to mean – Explorations in the development of language*. London: Edward Arnold.

- JAMES, S. L. (1990) Normal Language Acquisition. Boston: College-Hill Press.
- KELLY, S. D. (2001). "Broadening the units of analysis in communication: speech and nonverbal behaviours in pragmatic comprehension". *Journal of Child Language*, 28. 325-349.
- KILIÇ, V. (2002). *Dilin İşlevleri ve İletişim*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- KIRAN, Z. (2001). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- LAKOFF, R. (1973). 'The logic of politeness; or minding your p's and q's.' *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 292-305.
- LUND, J. N. ve DUCHAN, J. F. (1988). *Assessing Children's Language in Naturalistic Contexts*. (2th Ed.) New Jersey: Prentice-Hall.
- NINIO, A. ve SNOW, C. E (1996). *Pragmatic Development*. USA: WestviewPress.
- RİFAT, M. (2000a). XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler. İstanbul: Om Kuram.
- RİFAT, M. (2000b). XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-2. Temel Metinler. İstanbul: Om Kuram.
- SEALEY, A. (1999). "Don't be cheeky: Requests, directives and being a child". *Journal of Sociolinguistics* 3/1. 24-40.
- SEARLE, J. R. (2000). *Söz Edimleri* (çev. R. L. Aysever). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- SEARLE, J. R. (2005). *Bilinç ve Dil* (çev. M. Macit - C. Özpilavcı). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- SEARLE, J. R. (2006). *Zihin Dil Toplum* (çev. A. Tural). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- TOPBAŞ, S. (2001). *Dil Gelişiminin Sosyal Temelleri: Çocukta Dil ve Kavram Gelişimi*. Seyhun Topbaş (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 1318, AÖF: 717. 75-93.
- TOPBAŞ, S., MAVİŞ, İ. ve ERBAŞ, D. (2002). *Sözel İletişim Geriliği Gözlenen ve Gözlenmeyen 0-3 Yaş Çocuklarının Erken İletişim Amaçlarının İşlevsel-İletişim Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, no: 1334. Dil ve Konuşma Bozuklukları Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, no:2.
- TOPBAŞ, S. ve MAVİŞ, İ. (2007). *Edimbilgisi Gelişimi: Dil ve Kavram Gelişimi*. Seyhun Topbaş ve İlknur Maviş (Ed.), Ankara: Kök Yayınları. 149-169.
- TROSBORG, A. (1995). *Interlanguage Pragmatics Requests, Complaints and Apologies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- WARDHAUGH, R. (1985). *How Conversation Works?*. Oxford: Basil Blackwell.
- ZIPF, G. K. (1949). *Human Behaviour and the Principles of Least Effort*. Cambridge, MA, Addison-Wesley.